

Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin'in Avrasya Enerji Jeopolitiği Politikası: Orta Asya Örneği

Aygul AGAYEVA*

Öz: Jeopolitik teoriler üzerine birçok görüş ortaya atılmıştır. Bu görüşlerden bazıları Mackinder'in Kara hâkimiyet teorisi (Heartland teorisi), Spykman'ın Rimland teorisi ve Brzezinski'nin Büyük satranç tahtası teorisi örnek verilebilir. Bu teorilerin çoğunda Avrasya bölgesi merkezde tutulmaktadır. Avrasya, coğrafi olarak Avrupa yarımadası ile Asya kıtasını kapsamaktadır. Jeopolitik olarak büyük öneme sahip olan Avrasya'nın kalbinde ise Orta Asya yer almaktadır.

Sovyetlerin dağılmasından sonra Orta Asya devletleri, sahip oldukları enerji kaynakları ve yer altı zenginlikleri nedeniyle güçlü devletlerin oyun bölgesi olmuştur. Bu oyunda aktif rol alan devletlerden birisi de Çin olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti, Enerji açısından dışa bağımlı bir konumdadır. Sınır komşusu olan Orta Asya devletlerinin sahip olduğu enerji kaynakları, Çin'in bu devletlerle işbirliği girişimlerinin sebeplerinden birisidir. Bu işbirliği çerçevesinde Çin, bölgeye yaklaşık 54 milyar dolar yatırım yaparak hem yer altı kaynaklarının çıkarılmasında hem de bu kaynakların ihracatı için farklı projelere imza atmıştır. Yapılan anlaşmalar doğrultusunda kendi çıkarlarını koruyan Çin, aynı zamanda Orta Asya'dan enerji ithalatı yaparak Ortadoğu'ya bağımlılığını azaltmaya çalışmış ve kaynak çeşitliliğini artırmaya çalışmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Avrasya, Çin, Jeopolitik, Orta Asya*

China's Eurasian Energy Geopolitical Policy in The Post-Cold War Era: The Case Of Central Asia

Abstract: Many views have been put forward on geopolitical theories. Some of these views are Mackinder's theory of Land dominance (Heartland theory), Spykman's theory of Rimland, and Brzezinski's theory of the Great chessboard. In most of these theories, the Eurasia region is at the center. Eurasia geographically includes the European peninsula and the Asian continent. At the heart of Eurasia, which is of great geopolitical importance, is Central Asia.

After the collapse of the Soviets, the Central Asian states became the game zone of powerful states due to their energy resources and underground

---

*Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora öğrencisi.

E-posta: aygulagayeva7@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0992-0204>

Gönderim Tarihi: 09 Şubat 2021, Kabul Tarihi: 02 Haziran 2021

Önerilen Atıf: Agayeva, A., (2021). Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin'in Avrasya Enerji Jeopolitiği

Politikası: Orta Asya Örneği, *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(8), s.1-14.

wealth. One of the states that took an active role in this game was China. The People's Republic of China is in a foreign-dependent position in terms of energy. The energy resources of the Central Asian states, which are border neighbors, are one of the reasons why China attempts to cooperate with these states. Within the framework of this cooperation, China has invested approximately 54 billion dollars in the region and has undertaken different projects both for the extraction of underground resources and for the export of these resources. Protecting its own interests in line with the agreements made, China also tried to reduce its dependence on the Middle East by importing energy from Central Asia and tried to increase the diversity of resources.

Keywords: *Eurasia, China, Geopolitics, Central Asia*

Giriş

Jeopolitik kavramı üzerine soğuk savaş döneminden günümüze kadar birçok görüş öne sürülmüştür. Jeopolitik ile ilgili çalışmalar konusunda öncülük eden Harold Mackinder, "Kara hâkimiyet teorisi" ile kesin dünya hâkimiyetini kurmak için Avrasya hâkimiyetinin gerekli olduğunu belirtmektedir (Mackinder, 1904: 1). Mackinder Avrasya'nın önemini vurgulayarak bu bölgeyi "Heartland" olarak nitelendirmiştir. Mackinder I. ve II. Dünya Savaşları sonrasında görüşlerinde önemli değişikliklere gitmiştir. Buna batı devletlerinin her iki savaşta savaşı kazanması ve doğu devletlerinin birer kara devleti olarak fazla varlık gösterememeleri neden olduğu düşünülmektedir (Mackinder, 1962: 1).

1893-1943 yıllarında yaşamış olan Nicholas John Spykman, kara hâkimiyet teorisi ile Alfred Thayer Mahan'ın deniz hâkimiyet teorisini bir araya getirerek "kenar kuşak hâkimiyet teorisi" adında bir yayılma teorisi ortaya koymuştur. Spykman, Mackinder'in vurguladığı "Heartland" terimi yerine bu bölgeyi çevreleyen Rimland yani "kenar kuşak" üzerinde yoğunlaşmıştır (Arı, 2008: 57). Nitekim Spykman Mackinder'in görüşünde değişikliğe giderek "Rimland'ı kontrol eden Avrasya'ya; Avrasya'ya hükmeden de dünyanın kaderine hükmeder" şeklinde bir önermede bulunmuştur (Spykman, 1944: 1).

Spykman, kuzey yarım küre ülkelerinin uluslararası siyaseti yönlendirmede daha etkili olduklarını savunmuştur. Ona göre, ABD, Avrasya'ya hüküm etmek için soyutlama siyasetini bırakmalı ve Avrupa ile yakın ilişkiler kurmalıdır (Spykman, 1966: 17)

Büyük Satranç Tahtası Teorisi, Zbigniew Brzezinski tarafından sunulan bir diğer jeopolitik teoridir. Brzezinski 1997 yılında yazdığı bu teoriyle ilgili eserinde dünyayı büyük bir satranç tahtasına benzeterek en verimli oyun bölgesinin "Avrasya" olduğunu dile getirmiştir. Bu oyun bölgesinin başoyuncusunun ise ABD olduğunu belirtmiştir. Brzezinski bu konuda yazdığı eserinde 5 jeostratejik oyuncu ve 5 önemli jeopolitik bölge belirlemiştir. Brzezinski'ye göre Fransa, Çin, Rusya, Almanya ve Hindistan etkin oyuncularlardır. Güney Kore, Türkiye, Ukrayna, Azerbaycan ve İran ise jeopolitik mihverlerdir (Brzeziński, 1986: 52).

Brzeziński'ye göre Fransa ve Almanya Avrasya'nın batısındaki kilit oyuncularlardır. Brzeziński, Amerika'nın hedefinin Avrupa'nın bölgedeki etkisini arttırmak olması gerektiğini savunmaktadır. Çin ise Uzak Doğu'da giderek daha da güçlenmektedir. ABD Çin ile uzlaşma politikasına girmediği sürece bir Avrasya stratejisi elde edemeyecektir (Brzeziński, 1997:58).

Jeopolitik ve stratejik açıdan büyük öneme sahip olan Avrasya bölgesinin daha iyi anlaşılması için Avrasya kavramının tanımlanması gerekmektedir. Kelime kökü olarak "Avrupa" ve "Asya" kelimelerinden türetilmiştir. Avrasya, coğrafi olarak Avrupa yarımadası ile asya kıtasını kapsamaktadır. Ancak Avrasya kavramı kültürel, iktisadi, sosyal, tarihi ve stratejik faktörlerin geri planını oluşturduğu daha çok bir birliktelik olarak Doğu Avrupa, Önasya, Kafkasya ve Orta Asya'dan oluşur (Çobanoğlu, 2019: 45). Başka bir tanıma göre Avrasya, İran, Avrupa, Hindistan, Çin ve Sibirya Arktik Bölgesi arasında kalan alan olarak tanımlanmıştır (Arnason, 2015: 485). Avrasya, Karadeniz ve Hazar Denizi etrafında bütünleşerek bir araya gelmiş bir coğrafya olarak da anlaşılabilir. "Avrasya" ve "Avrasyalılar" terimlerinin tam anlamıyla tanımlaması zor ve karmaşıktır. Bunun sebebi ise Avrasya bölgesinin kesin dış sınırlarının belirlenmemiş olmasına dayandırılmaktadır (Özder, 2013: 75).

Orta Asya'nın coğrafi olarak neresi olduğuna dair, üç tanım bulunmaktadır. UNESCO'ya göre İran, Afganistan Rusya Federasyonu'nun orta güney bölümünü, Moğolistan ve Çin'in batısını, Hindistan'ın Pakistan'ın kuzeyini ve Tibeti içine almaktadır. Sovyetler Birliği'nin tanımına göre Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ı barındırmaktadır. Genel ve en çok kabul gören tanıma göre, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Tacikistan

devletlerinden oluşmaktadır (Nogayev, 2011: 3). Bu çalışmada Genel tanım üzerinden Orta Asya ele alınmıştır.

Orta Asya, jeopolitik olarak Avrasya'nın kalbi sayılır. Petrol, doğalgaz ve çeşitli maden kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya'nın büyük güçlerin rekabetine konu olması tesadüf değildir. Yirminci yüzyılın başında, üç ülke- İngiltere, Çin ve Rusya- bölgeyi kontrol altına almak için savaşmıştır. Şu anda Orta Asya'daki aktif jeopolitik oyuna "büyük" (ABD, Çin, Hindistan, Rusya, Japonya, Avrupa Birliği) ve "orta" (Türkiye, Orta Doğu ülkeleri, İran) oyuncular katılmıştır. Çin, ekonomik, sosyo-kültürel ve jeopolitik olarak Orta Asya ülkeleri üzerinde çeşitli etki araçlarını (ekonomik kalkınma destekleri, fosil yakıt işletmeleri için kalifiye eleman desteği vb.) kullanan en aktif ve güçlü oyunculardan biri haline gelmiştir.

Çin hükümeti beş Orta Asya ülkesi ile ilişkilerin kurulmasında, güçlendirilmesinde ve Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC)'nin bölgedeki kısa vadeli, orta vadeli ve uzun vadeli çıkarlarını dikkatlice hesaplama konusunda her zaman faydacı hareket etmektedir (Dauren, 2019). Çin'in kısa vadeli çıkarları, başlangıçta, ÇHC'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan etnik azınlıkların sorunlarına Orta Asya ülkelerinin doğrudan ve dolaylı müdahalesini en aza indirmek amacıyla sınır konusuna odaklanmıştır. Çin'in Orta Asya ülkeleriyle oldukça uzun bir sınırı vardır: Kazakistan ile 1,782 km, Kırgızistan ile- 858 km, Tacikistan ile- 414 km (Ekrem, 2011). ÇHC sınır sorunlarını bir ulusal güvenlik sorunu olarak gördüğünden, ülkeler arasında net sınırlar oluşturmak için birkaç girişimde bulunmuştur. 1990'ların ortasında, ÇHC ile Tacikistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Rusya arasındaki bölgesel anlaşmazlıkları çözmek için Şangay İşbirliği Örgütü kurulmuştur (Ekrem, 2011: 17).

15 Haziran 2001 yılında kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), üye devletlerarasındaki güven, dostluğun geliştirilmesi, bölgesel güvenlik, huzur, barış ve kararlılığın sağlanması amacı ile kurulmuştur. Ayrıca ırkçılık, terörizm ve yasal olmayan göçlerle mücadeleyi, eğitim, bilimsel çalışmalar, kültür, politika gibi konularda da işbirliği yapmayı amaçlamaktadır. Rusya Federasyonu, Çin Halk Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Tacikistan, Pakistan, Hindistan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye ülkelerdir. İran, Belarus, Afganistan, Moğolistan, gözlemci ülkeler arasında yer alırken, Türkiye, Sri Lanka, Ermenistan, Nepal, Kamboçya, Azerbaycan da diyalog ortağı ülkeler sınıfına girmektedir.

ŞiÖ'nün temelleri ilk olarak 1996'da Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu ve Tacikistan'ın bir araya gelmesiyle kurulan "Şangay Beşlisi" ile atılmıştır. Adı geçen beş ülkenin Devlet Başkanları 1996'da Şanghay ve 1997'de Moskova'da bir araya gelerek "Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Arttırılması" ve "Sınır Bölgelerinde Askeri Güçlerin Azaltılması" Anlaşmaları imzalanmıştır. 1998-2000 yılları arasında yapılan toplantılarda üye ülkeler, siyaset, ekonomi ve güvenlik alanlarında da görüşlerini bildirmeye başlamıştır. 14-15 Haziran 2001'de yapılan toplantılarda Şanghay Beşlisi örgütünün bölgesel bir örgüte dönüştürülmesi kararlaştırılmış ve "Şanghay İşbirliği Örgütü" kurulmuştur. (<http://www.mfa.gov.tr/sanghay-isbirligi-orgutu.tr.mfa>)

ŞiÖ üye devletlerinden biri olan ÇHC'nin Orta Asya'daki orta ve uzun vadeli hedefleri arasında, bölgede ekonomik etkisini ve güvenlik alanında işbirliğini güçlendirmek bulunmaktadır. ÇHC'ye göre, Orta Asya'da ulusal güvenliğe yönelik terörizm, aşırılıkçılık, köktencilik ve ayrılıkçılık dâhil olmak üzere birçok potansiyel ve doğrudan tehdit bulunmaktadır. Bu durumda, Çin'in Orta Asya ülkeleri üzerindeki ekonomik ve jeopolitik etkisinin güçlendirilmesi, ÇHC'nin hedefindeki eylemleri hayata geçirmek için bir strateji haline gelmektedir ve bu da bazı riskleri etkisiz hale getirmeyi ve bariz ekonomik faydalar elde etmeyi mümkün kılmaktadır (Ekrem, 2011: 15).

Çin 2000'li yıllardan bu yana Orta Asya piyasasında dinamik bir yapı kazanmaya çalışmış ve bölge enerjisinden önemli derecede faydalanan bir ülke konumuna gelmiştir. (Alperen, 2018). 2005-2013 yılları arasında Çin, Orta Asya ile sadece ekonomik değil kültürel ve siyasi işbirliği içerisinde de bulunarak bölge politikasını geliştirmiştir. Kültürel ve siyasi işbirliği açısından Rusya'nın gerisinde kalan Çin bu açığı kapatmak için böyle bir politika değişikliğine gitmiştir. Çin'in uluslararası alandaki gücünü arttırmak için attığı en önemli adımlardan biri "Bir Kuşak Bir Yol" projesidir (Kaya ve Mammadzade, 2019: 40). 2013 yılında Xi Jinping'in Kazakistan'da Bir Kuşak Bir Yol projesini açıklaması, Çin'in Orta Asya'daki etkinliğini artırdığının bir göstergesidir. Çin'in bölgedeki etkisini ekonomik ve siyasi olarak artırması, Orta Asya ile işbirliği bağlamında ABD ve Rusya'dan daha ileride olduğunu göstermektedir (Laruelle Ed. 2018: 5).

Bu çalışmada Çin'in soğuk savaş sonrası dönemde Avrasya enerji jeopolitiği politikası kapsamında Orta Asya devletleri ile geliştirdiği ilişkiler ve uyguladığı politikalar incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Orta Asya devletlerinin sahip olduğu enerji kaynakları ve bu kaynakların uluslararası politikalara etkisi irdelenmiştir. Orta Asya devletlerinin gelişme döneminde izledikleri 2030 stratejileri incelenmiş ve etkileri tartışılmıştır. Yapılan inceleme, analiz ve değerlendirmelerle Orta Asya enerji kaynaklarının uluslararası politikalara etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmış, bu enerji kaynaklarının özellikle Çin'in Orta Asya politikalarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Bu bağlamda Çin'in bölgeye yönelik sosyal, siyasal ve ekonomik politikaları araştırılmış ve tartışılmıştır.

Orta Asya Enerji Kaynakları

Orta Asya bölgesi, zengin enerji rezervlerine ve küresel olarak önemli bir jeostratejik konuma sahiptir (Arı, 2010: 157). British Petroleum Corporation'ın 2019 Dünya Enerji İstatistikleri Raporu, Orta Asya devletlerinin toplam petrol rezervlerinin yaklaşık 4,1 milyar tonu, dünyadaki toplam kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %1,8'ini kapsadığını belirtmektedir (Petroleum, 2019). 21,7 trilyon metreküp kadar doğalgaz rezervi, dünya çapında bulunan toplam doğalgaz rezervinin yaklaşık %11'ini oluşturmaktadır (Outlook, 2019: 4). Bu yeraltı kaynakları rezervleri başlıca üç devlette bulunmaktadır: Bunlar Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'dır. Orta Asya'daki en büyük petrol depolama ve geliştirme imkânına sahip olan devlet Kazakistan'dır. Orta Asya devletlerinin petrol rezervleri 2017'de 3,93 milyar tonu bulmuştur (Outlook, 2019: 4). Bu miktar ile dünyada 12. Sırada yer almıştır ve dünyada toplam hacmin yaklaşık %1,8'i kadarını karşılamıştır. Buna karşılık, Türkmenistan Orta Asya'daki en büyük doğal gaz depolama ve geliştirme kapasitesine sahiptir; bu devlet 2017'de 19,5 trilyon m³ rezervle 300 yılı aşkın depolama-üretim oranıyla dünyada dördüncü olmuştur (Zhou, Yang, 2020: 1872). Özbekistan'ın petrol ve doğalgaz rezervleri Kazakistan'ınkinden biraz daha düşük olmasına rağmen, buradaki doğal gaz üretimi Türkmenistan'dan sonra ikincidir (Zhou, Yang, 2020: 1872).

Jeopolitik konumu itibari ile çeşitli ve bol enerji rezervlerinden dolayı, Orta Asya, sahip olduğu hidrokarbon kaynakları ile enerji açısından giderek daha önemli bir yere gelmiştir. Orta Asya devletlerinin petrol ve doğalgaz arıtma kapasitesi genelde düşüktür.

Sahip olduğu çok miktardaki yeraltı kaynakları ve sürekli artış eğiliminde olan üretim kapasitesine bakıldığında, Orta Asya devletlerinin tüketim oranlarının daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda sahip oldukları petrol ve doğalgazı çoğunu ihraç etmektedirler. Sovyetler Birliği dağılmadan önceki Orta Asya'da petrol üretme miktarı yaklaşık 50 milyon ton ile 60 milyon ton civarında olmuştur (Arvanitopoulos, 1998: 69). Ancak 2000 yılından günümüze gelindiğinde doğalgaz ve petrol üretimi çokuluslu şirketlerin desteği ile artış göstermiştir. Üretim ve ihracat miktarı farkı 2005 yılında 100 milyon tonu aşarak düzenli bir şekilde büyümeyi sürdürmüştür. 2016 yılında satış ve üretim arasındaki fark 122 milyon tonu bulmuştur (Petroleum, 2019). Bu, Orta Asya-Hazar bölgesindeki petrol ve doğalgaz üretim artışları hesaba katılmazsa bile, bu bölge 20 yıla kadar yıllık yaklaşık 120 milyon ton doğalgaz ve petrol tedarik edebilecektir. Bundan dolayıdır ki Orta Asya, küresel petrol ve doğal gaz tedarik piyasasında çok önemli bir yere sahiptir. Orta Asya, petrol ve doğalgaz rezerv miktarı çok olsa da mevcut teknoloji ve sermaye ile tek başına üretim yapacak potansiyele sahip değildir, bu da diğer yatırımcı devletlere ve yabancı şirketlere kazanç sağlamaktadır. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün önemli bir jeopolitik sonucu, Orta Asya'nın yeni bağımsız ve savunmasız devletlerinin geniş enerji kaynaklarının kontrolü için yoğun siyasi ve ticari rekabetin artmasına sebep olmuştur (Arvanitopoulos, 1998: 70).

Enerji kaynakları için sürdürülen rekabet üzerindeki potansiyel etkileri anlamak zordur. Bölgesel açıdan bakıldığında, Rusya Federasyonu ve Amerika Birleşik Devletleri'ne ek olarak, Çin, Avrupa Birliği (AB), Türkiye ve Hindistan gibi diğer büyük güçlerin tümü, Orta Asya'da farklı seviyelerde güç, çıkarlar ve güvenlik talepleri sergilemektedirler. Devletlerarasındaki rekabet ve eşgüdümlü hareket bu bölgedeki jeopolitiğin değişimini şekillendirmiş; 'büyük güçler' izledikleri politikalarla Orta Asya devletlerinin iç siyasetini de etkilemişlerdir. (Zhou, Yang, 2020: 1872-1873). Bu yeni enerji oyunu temel olarak iki açıdan incelenebilir: birincisi, petrol ve doğalgaz üretimini kontrol etmek, ikincisi ise petrolü batı pazarlarına aktarmak için kullanılan boru hatlarını kontrol altına almaktır (İslam, 2010: 35).

Orta Asya Stratejik 2030 Hedefleri

Orta Asya enerji kaynaklarının sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için stratejik adımlar atılmalıdır. Orta Asya Bölgesel İşbirliği (CAREC) programı kapsamında programa üye ülkeler

tarafından (Afganistan, Azerbaycan, Çin Halk Cumhuriyeti, Gürcistan, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Moğolistan, Pakistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan) stratejik 2030 hedefleri belirlenmiştir. Bunlardan birisi bölgesel ara bağlantıların kurulmasıyla enerjinin güvenli kullanımı hedefidir (Strategy, 2020: 9).

Bölgedeki enerji kaynakları ülkeler arasında dengeli dağılmamıştır. Bir ülkede petrol fazlayken birinde doğalgaz diğerinde kömür daha fazla olabilmektedir. Bu yüzden karşılıklı ihtiyaçların sağlanması için ülkelerin işbirliği içerisinde hareket etmesi gerekmektedir. Bölgesel ara bağlantıların kurulmasıyla, elektrik şebeke hatlarının gücü artacak ve doğalgaz boru hatları ağları genişleyecektir. Elektrik ve doğalgaz ağlarının yayılması, enerji çeşitliliğini artıracığı ve müşterilere daha güvenli bir hizmet sunulmasını sağlayacağı düşünülmektedir (Strategy, 2020: 10).

Bölgede rekabeti teşvik ederek yatırım çeken bir serbest piyasaya geçilmesi son kullanıcıya daha kaliteli bir hizmet sunulmasını sağlar. CAREC tarafından önerilen bu reform politikası ile bölgede enerji piyasasına uygulanarak üye ülkeler tarafından enerjiyi çeşitlendirmek ve her yere ulaştırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca devlet tekelinde olmayan (CAREC tarafından yönetilen) rekabetçi bir ortam oluşturularak düşük maliyetle yüksek kaliteli hizmet sunulmaya çalışılmaktadır. Bu amaç ve hedeflerin başarılabilmesi için iş adamlarının, halkın, siyasetçilerin bilinç ve eğitim düzeyinin de artırılması gerekmektedir. Orta Asya Bölgesel İş Birliği Programı kapsamındaki 2030 hedeflerinde bu da düşünülmüş, el kitapları, pratik uygulamalar ve eğitimlerle reform süreci hızlandırılmaya çalışılmıştır.

Bölgedeki enerji verimliliği ve sürdürülebilirliğini sağlamak için de 2030 hedefleri konulmuştur. Bölgedeki enerji kaynaklarının verimli kullanımı hem çevre kirliliğini önleme hem de sürdürülebilirlik açısından önem arz etmektedir. Bölgede, enerji verimliliğinin artırılması, enerji tasarrufu bilincinin oluşturulmasının yanı sıra yeşil enerjiye geçişi hızlandırmak için bölgede özel finansman araçlarının ve fonların kurulması hedeflenmektedir. Böylece iklim değişikliğine karşı olumlu bir adım atılmış olacak ve bölgedeki enerji kaynakları daha verimli bir şekilde kullanılmış olacaktır (Strategy, 2020: 10).

Çin'in Orta Asya'daki Jeopolitik Çıkarlarının Yeni Bir Gerçekleştirme Biçimi Olarak Yabancı Yatırımlar

ÇHC ekonomisinin istikrarlı büyümesi, 1970'lerde başlayan sistematik ve başarılı ekonomik reformların bir sonucuydu. ÇHC Ulusal İstatistik Bürosu'na göre, 2018'de ülkenin GSYİH'si 90,03 trilyon yuan idi(stats.gov.cn). 2018'in ilk çeyreğinde GSYİH yıllık bazda %6,8, ikincisinde %6,7, üçüncü çeyrekte %6,5, dördüncü çeyrekte ise %6,4 arttı (stats.gov.cn). 1990'ların sonunda, Çin'in Orta Asya ülkelerindeki yatırımları 1 milyar doları geçmemiş; petrol ve gaz sektörüyle sınırlı kalmıştır (Duran ve PUSEVSUREN, 2016). 10 yıl sonra ise, yatırımların hacmi 20 kattan fazla artarak Çin'i Orta Asya ülkelerinin ana mali donörü haline getirmiştir. Çin'in etkisi, bölgenin geleneksel sponsorlarının (Rusya, ABD, Avrupa) kendi bütçe sorunları ile karşılaştığı 2008 krizinden sonra özellikle belirgin hale gelmiştir (Duran ve PUSEVSUREN, 2016).

ÇHC reformları sırasında, yurtdışında da dâhil olmak üzere şu anda gerçekleştirilmekte olan önemli bir yatırım potansiyeli birikmiştir. Çin'in yeni yatırım fırsatları, ciddi bir yabancı yatırım girişine ihtiyaç duyan Orta Asya ülkelerinin ihtiyaçları ile aynı zamana denk gelmiştir. 2005-2019'da ÇHC, Kazakistan'a 34,9 milyar, Türkmenistan'a 6,8 milyar, Özbekistan'a 5,6 milyar, Kırgızistan'a 4,7 milyar, Tacikistan'a 2,2 milyar olmak üzere Orta Asya ülkelerine yaklaşık 54 milyar dolar yatırım yapmıştır (Amirbek ve Hanayi, 2020: 49).

Çin'in en büyük yatırımı Kazakistan'a yaptığı görülmektedir. Yalnızca 2017 yılında, ikili işbirliğinin en "hassas" alanı olan tarım da dâhil olmak üzere 27 milyar dolar değerinde Çin-Kazak projesi hayata geçirildi (Ryazantsev, 2017: 38). Kazakistan, demografik sorunları çözmek için Çin ile orta yolda buluşmudur: sınır şeridi boyunca bir buçuk milyon Çin vatandaşı- Çin tarafına göre "tarihi vatanlarında yaşamaya çalışan" etnik Kazaklar- kendi topraklarına yerleşti.

Çin, Kırgız Cumhuriyeti için de kilit bir ortaktır. Çin-Kırgız ticaret cirosunun büyüme oranları, Rusya-Kırgız ticaret cirosunun oranlarını aşmaktadır. Kırgızistan'ın Çin'i oldukça ümit verici bir dizi endüstriyel projeye ilgilendirdiği belirtilmelidir. 2016 yılında Kırgızistan hükümeti RusHydro firmasının Kambarata HES-1 projesi inşası için verdiği hizmetleri reddetmiştir. Çin, Kırgızistan işbirliğini, ülkenin enerji sorunlarını çözme konusunda olumlu sonuçlar elde etme yolunda başarılı bir adım olarak görüyor (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51).

Ülkelerin yakın zamanda imzaladığı ikili anlaşmalar arasında, Kırgızistan-Çin doğalgaz boru hattının ortak çalışmasını sağlayan teknik ve ekonomik işbirliği anlaşması ile Çin'deki geleneksel tıp deneyiminden geniş ölçüde yararlanmaya olanak tanıyan sağlık alanındaki işbirliği ve Kuzey-Güney karayolu inşaatı için Kırgızistan'a 10 milyon ABD Doları tutarında kredi sağlanması hususlarında yapılan kredi anlaşmaları daha fazla dikkat çekmiştir. (China Embassy, 2011).

Çin, 2017 yılında ticaret cirosu 14,8 milyar dolara ulaşan Türkmenistan ile ilişkilerde de aktif bir konuma sahiptir. Türkmenistan'ın Çin'e ihracatının temelini doğalgaz oluşturmaktadır. Çin-Türkmenistan arasında samandepo yataklarında doğalgaz çıkarılması konusunda da ortaklık bulunmaktadır (Ismayilov, ve Budak, 2014).

Ticarette ilk sırayı Özbekistan ile işbirliği içinde Çin gerçekleştirmektedir. 2017 yılında ülkenin toplam ticaret cirosunun %22,7'si (3,2 milyar dolar) Çin ile yapılan ticarettten gelmektedir (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51). Özbekistan Başkanı İslam Kerimov'un Çin Lideri ile yaptığı anlaşmalar sayesinde ÇHC ile Özbekistan arasındaki işbirliği 2014 yılından bu yana yoğunlaşmıştır. Taraflar beş yıllık iddialı bir ekonomik plan olan- 2014-2018 Stratejik Ortaklık İlişkilerinin Geliştirilmesi Programı- imzaladılar. Söz konusu planın önemli yönü, uranyum cevherlerinin çıkarılması ve işlenmesinde Çin-Özbek işbirliği projesinin uygulanmasıdır (Amirbek ve Hanayi, 2020: 51).

Tacikistan'a en az yatırım yapılmış olmasına rağmen ülkede 70'den fazla Çin sermayeli işletme ve 200'e yakın Çinli firma faaliyet göstermektedir (Ryazantsev vd. 2019: 22). Çin ile Tacikistan arasındaki yatırım ve ticaret işbirliği 2004 yılından beri büyümektedir, çünkü o zamandan beri Çinli şirketler Tacikistan'da aktif olarak çeşitli projeler uygulamaktadırlar (Ryazantsev vd. 2019: 22). Örneğin, Çin Yol ve Köprü Şirketi, başkenti Tacik-Çin sınırındaki bir kontrol noktasına bağlayan Duşanbe-Kulma-Karasu otoyolunu yeniden inşa etmiştir. Sinogidro, Duşanbe'den Kırgızistan sınırına giden bir otoyolu yeniden inşa etmiş ve Tacikistan'da önerilen hidroelektrik sahaları ile ilgili çalışmaları finanse etmiştir (Ryazantsev vd. 2019: 22). Duşanbe ve Kaşgar arasında bir sınır ötesi karayolu ulaşım koridorunun geliştirilmesi, bir bütünleştirme taşımacılığı ve ekonomik koridorun gelişiminin başlangıcını açıkça göstermektedir (Ryazantsev vd. 2019:

22). 2006 ve 2013 yıllarında Tacikistan'da Çinli firmaların katılımıyla 1.700 km yol, 31 km tünel inşa edilerek devreye alınmıştır (Ryazantsev vd. 2019: 22).

Çinli iletişim şirketleri Huawei Technologies ve ZTE, bilgi ve iletişim sektörünün modernizasyonunda aktif olarak yer almaktadır (Ryazantsev vd. 2017: 38). Çinli şirketler zaman zaman çeşitli sosyal ve eğitim programları uygulamaktadırlar. Örneğin, Huawei dört ortaokulu bilgisayarlarla donatmıştır (Ryazantsev vd. 2017: 38). Huawei, Duşanbe yollarında kullanıcıların asayiş ve güvenliğini kontrol etmek amacıyla Tacikistan İçişleri Bakanlığı ile birlikte Tacikistan Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı UGAI bünyesinde faaliyet gösteren Güvenli Şehir Otomatik Trafik Kontrol Merkezi'ni faaliyete geçirdi (Ryazantsev vd. 2017: 38).

Sonuç

SSCB'nin dağılmasından sonra Orta Asya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması ile enerji kaynaklarının kontrolünü ellerine almaları, Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Çin arasında Orta Asya kaynakları üzerinde yeni bir siyasi oyun başlatmıştır. Bu oyunun önemli oyuncularından olan Çin, Orta Asya devletleri ile sınır komşuluğu avantajını kullanarak bölge devletleri ile ikili işbirlikleri geliştirmiştir.

Çin-Orta Asya ticaret ve ekonomik işbirliği, ÇHC'nin Orta Asya'daki barışçıl kalkınma arzusunu açıkça göstermektedir. Çin kendisini Orta Asya ülkelerinde giderek daha aktif bir ortak olarak görmekte ve bölgeye olan ilgide önemli bir artış olduğunu göstermektedir.

Çin, maddi gücü düşük devletlere (Kırgızistan ve Tacikistan) hibe ve krediler sunan ve güçlü devletlerden (Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan) petrol ve gaz ihracatı için fırsatlar yaratan bir güç olarak görülmektedir. ÇHC, diğer güçlerin karşılayamayacağı 10-15 yıl ertelenmiş ödemeler gibi, son derece uygun koşullarda krediler sağlamıştır. Çin ayrıca yatırım yaptığı tesisleri inşa etmek için kendi işgücünü kullanma eğiliminde olmuştur.

Bu işbirlikleri sonucunda Orta Asya devletlerine inşaat, teknoloji, modernizasyon ve üretim alanlarında yatırım yapan Çin, Bu yatırımları enerjiye bağımlılığından dolayı kendi çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmiştir. Çin'in buradaki amacı, bölge

devletleri ile ilişki kurmaya çalışan ABD ve Rusya'dan daha fazla pay alarak Ortadoğu'daki enerji bağımlılığını azaltmak ve enerji ithalat kaynaklarını çeşitlendirmektir. Çin Orta Asya ile gerçekleştirdiği yakın ilişkiler ile bölgeyi hem ekonomik hem de siyasi olarak etkilemektedir. 2013 yılından sonra politikasını geliştirerek bölgedeki etkisini sadece ekonomik değil, siyasi ve kültürel olarak da hissettirmiştir. Bu yakın ilişkinin bölge ülkelerinin iç siyasetini etkilemesi, Çin'in bölgedeki etkisinin ne derece atığının bir göstergesidir. Ayrıca bu durum bölgede Çin Halk Cumhuriyeti'nin sözünün Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonundan daha geçerli olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

ALPEREN, Ümit. (2018), "'Bir Kuşak Bir Yol' Girişimi ve Çin'in Orta Asya Politikası." *Bilge Strateji* Cilt 10, Sayı 19, s. 17-38.

AMİRBEK, Aidarbek, HANAYI, Ömirbek. "Ticari-Ekonomik İşbirliği Temelinde Çin-Orta Asya İlişkilerinin Analizi." *Bölgesel Araştırmalar Dergisi* Cilt 4, Sayı 2, s. 47-75.

ARI, Tayyar. (2008), *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*, MKM Yayıncılık., Bursa

ARNASON, Johann P. (2015), "State formation and empire building, 500-1500." *Expanding webs of exchange and conflict, 500 CE-1500 CE* 5, s.483-512.

ARVANİTOPOULOS, Constantine. (1998), "The geopolitics of oil in Central Asia." *The Journal of Modern Hellenism* Cilt15, s. 67-90.

AYDIN, Mustafa. (1996), *Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 51, Sayı 1, s. 71-114.

BRZEZINSKI, Zbigniew. (1986), *Game plan: a geostrategic framework for the conduct of the US--Soviet contest*. HarperCollins Publishers,

BRZEZINSKI, Zbigniew. (1997), *The grand chessboard*. New York: Basic Books, Vol 1,

ÇOBANOĞLU, Süheyl. (2019), "Avrasya, Çin ve Doğu Türkistan." *TRANS PASİFİK ORTAKLIĞI, ASYA ÜLKELERİ VE TÜRKİYE*, s. 45.

DURAN, Hasan; YILMAZ, Kadir Kürşat. *Devi Bağlayan Bağlar: Çin'in Orta Asya Enerji Kaynaklarındaki Çıkarı. Avrasya Ekonomileri Üzerine Uluslararası Konferans, 2011*, 39.

DURAN, Hasan; PUSEVSUREN, Nyambayar. *GÜVENLİK, ENERJİ VE PAZAR EKSENİNDE ÇİN'İN ORTA ASYA POLİTİKASI*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2016, 281-294.

- EKREM, Erkin. (2011), "Çin'in Orta Asya Politikaları." *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın 4*
- ISLAM, AKM İftekarul. (2010), "The US role and policy in Central Asia: Energy and beyond." *Arts Faculty Journal*, s. 33-51.
- Ismayilov, E., & Budak, T. (2014). Bağımsızlık Sonrası Türkmenistan'ın Enerji Politikası. *Bilge Strateji*, 6(11), 29-49.
- KAYA, Sezgin, MAMMADZADE, A. (2019), Çin'in Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkilerinin Akıllı Güç Kavramı Bağlamında Analizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı1, s. 37-55.
- KEARNS, Gerry. (2009) *Geopolitics and empire: The legacy of Halford Mackinder*. Oxford University Press on Demand,
- LARUELLE, Marlène (ed.). (2018), *China's belt and road initiative and its impact in Central Asia*. George Washington University, Central Asia Program,
- MACKINDER, Halford J. (1904), *The geographical pivot of history*. Royal Geographical Society.
- MACKINDER, Halford J. (1962), *Democratic ideals and reality* (No. 184). DIANE Publishing.
- NOGAYEVA, Ainur, Rusya Orta Asya'da ABD. (2011), "Çin Stratejik Denge Arayışları." *Ankara: USAK*
- OUTLOOK, BP Energy. (2019), "2019 edition." *London, United Kingdom 2019*
- ÖZDER, Adem. (2013) AVRASYA KAVRAMI VE ÖNEMİ. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı2, s. 65-88.
- Petroleum, B. (2019). BP Statistical Review of World Energy 2019, No. 68. *British Petroleum (Bp)*. [https://www. bp. com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report. pdf](https://www.bp.com/content/dam/bp/business-sites/en/global/corporate/pdfs/energy-economics/statistical-review/bp-stats-review-2019-full-report.pdf).
- РЯЗАНЦЕВ, С., ТЕР-АКОПОВ, А., ПИСЬМЕННАЯ, Е., ЛУКЬЯНОВА, А. (2017). Диаспоры как неформальный инструмент регулирования миграции в Евразийском экономическом союзе. *Центральная Азия и Кавказ*, 20(3), 38. (Diasporas As An Informal Tool For Regulating Migration In The Eurasian Economic Union)
- РЯЗАНЦЕВ, С., ВАЗИРОВ, З., ПИСЬМЕННАЯ, Е., & ДЕЛОВАРОВА, Л. (2019). Геополитические, экономические и социокультурные векторы китайского влияния в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*, Cilt 22 Sayı 4, 20-35.
- SPYKMAN, Nicholas J. (1944), *The geography of the peace*. Harcourt, Brace.
- SPYKMAN, Nicholas J. (1966), *America's strategy in world politics: the United States and the balance of power*. Transaction Publishers,

STRATEGY, C. E. 2030: Common Borders. Common Solutions. Common Energy Future [Elektronnyı resurs]. *Central Asia Regional Economic Cooperation*. URL: *publication= carec-energy-strategy-2030 (data obrashcheniya: 10.05. 2020)*.

WALTZ, Kenneth N. (1988), "The origins of war in neorealist theory." *The Journal of Interdisciplinary History*, Cil18, Sayı 4, s. 615-628.

WORLDOMETERS. (2020). World Population. Worldometers. info.

ZHOU, Qiang, ZE He, and YU Yang. (2020), "Energy geopolitics in Central Asia: China's involvement and responses." *Journal of Geographical Sciences*, Cilt 30, Sayı 11, s. 1871-1895.

DAUREN, A. B. E. N. (2019). Regional Security In Central Asia: Addressing Existing And Potential Threats And Challenges. *Eurasian Research Journal*, 1(1), 51-65.

E- Kaynakça

http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/201901/t20190121_1645752.html, Erişim: 30 Aralık 2020.